

Innhold

Forord	11
Kapittel 1 Økonomistyring	13
1.1 Innledning	13
1.2 Bokens struktur	15
1.3 Bedrifters økonomiske målsetting	18
1.4 Økonomisk styring	22
1.5 Ledelse og styring	25
1.6 Budsjettet	26
1.7 Hva skal styres?	27
1.8 Hva kan styres?	32
1.9 Styringsbehovet	34
1.10 Driftsregnskapet	34
1.11 Ulike typer driftsregnskap	38
1.12 En oversikt over viktige uttrykk og begreper i kapitler	40
Del 1 Kostnadsbegreper, kalkulasjonsprinsipper og metoder	43
Kapittel 2 Kostnader, kalkulasjonsprinsipper og metoder – en oversikt ..	44
2.1 En oversikt over ulike uttrykk og begreper i tilknytning til kostnader og kalkulasjon	45
Kapittel 3 Kostnadsestimering	54
3.1 Det relevante kapasitetsintervallet	55
3.2 Sammensatte kostnader	56
3.3 Kontoklassifiseringsmetoden	57
3.4 Høy-/lavmetoden	59
3.5 Minste kvadraters metode	61
3.6 Bruk av regneark	63
3.7 Ingeniørmetoden	66
3.8 Trinnvis tilnærming for kostnadsestimering	66
3.9 Lærekurven	67
3.10 En oversikt over viktige uttrykk og begreper i kapitlet	69
Kapittel 4 Driftsbudsjettering og driftsregnskapet basert på normalkalkulasjon	72
4.1 Driftsbudsjettering	73
4.2 Forkalkyler i divisjons- og ekvivalenskalkulasjon	76
4.3 Forkalkyler i tilleggskalkulasjon	76

4.4	Normalkostregnskapet	78
4.5	Normalkostregnskapet etter selvkostprinsippet.	80
4.6	Avviksanalyse ved selvkost	86
4.7	Normalkostregnskapet etter bidragsprinsippet	93
4.8	Dekningsdifferansene i bidragsregnskapet	95
4.9	Resultatsammenhengen selvkost- og bidragsregnskapet	97
4.10	Nærmere om årsakene til volum- og forbruksavvik	98
4.11	Normalkostregnskapet på Excel	99
4.12	En oversikt over ulike uttrykk og begreper som er drøftet i kapitlet	99
Kapittel 5 Driftsbudsjettering basert på kostnadsstandarder		102
5.1	Generelt om standarder	103
5.2	Driftsbudsjettering med kostnadsstandarder	105
5.3	Avviksanalysen i forhold til de virkelige kostandene	106
5.4	Avviksanalysen.	107
5.5	Fastsettelse av kostnadsstandarder	107
5.6	Fastsettelse av standard lønnskost.	109
5.7	Fastsettelse av standard materialkost.	112
5.8	Fastsettelse av standarder for de indirekte variable kostnader	115
5.9	Standardkalkylen for de variable enhetskostnadene	115
5.10	Innkjøpsbudsjettet	117
5.11	Bemannings-/Lønnsbudsjettet	117
5.12	Den løpende budsjettering og resultatrapportering	118
5.13	En oversikt over viktige uttrykk og begreper i kapitlet	120
Kapittel 6 Standardkostregnskapet		122
6.1	Budsjettforutsetninger	123
6.2	Standardkalkylen etter selvkostprinsippet.	126
6.3	Standardkostregnskapet etter selvkostprinsippet.	128
6.4	Standardkalkylen etter bidragsprinsippet	136
6.5	Føringen av standardkostregnskapet etter bidragsprinsippet	138
6.6	Sammenligning av resultatene etter selvkost- og bidragsprinsippet.	139
6.7	Selvkost- eller bidragsregnskap?	143
6.8	Standardkostregnskapet på Excel	143
6.9	Standardkostregnskap i handels- og tjenesteytende bedrifter	144
6.10	En oversikt over viktige uttrykk og begreper i kapitlet	144
Kapittel 7 Resultatoppfølging gjennom avviksanalyse og fleksibelt budsjett		148
7.1	Avviksanalyser	149
7.2	Salgets resultatavvik – selvkostregnskapet.	152
7.3	Avvik i direkte variable kostnader.	155
7.4	Materialregnskapet.	156
7.5	Lønnsregnskapet	161
7.6	Avvik i de indirekte variable kostnader.	166
7.7	Avvik i de indirekte faste kostnader – selvkostregnskapet	167

7.8 De avviksmessige sammenhengene mellom budsjettert resultat og produksjonsresultatet – selvkostregnskapet	170
7.9 Avviksanalyse i bidragsregnskapet.	171
7.10 Salgets resultatavvik – bidragsregnskapet	171
7.11 Avvik i de indirekte kostnadene – bidragsregnskapet	173
7.12 De avviksmessige sammenhengene mellom budsjettert resultat og produksjonsresultatet – bidragsregnskapet	176
7.13 Fordeler og ulemper ved standardkost	176
7.14 Bruken av standardkost	177
7.15 Fleksibelt budsjett	178
7.16 En oversikt over viktige uttrykk og begreper som i kapitlet	183
Kapittel 8 Just in Time og beholdningskontroll	188
8.1 Just in Time-filosofien	189
8.2 Verdiskapning og ressursbruk.	190
8.3 JIT i industribedriften	191
8.4 JIT og produktkalkulasjon	193
8.5 Standarder og JIT	195
8.6 Etterskuddsvis kostnadstilordning («Backflush Costing»).	197
8.7 JIT i handelsbedrifter og tjenesteytende bedrifter.	198
8.8 Innkjøp basert på JIT.	198
8.9 Ulemper med JIT	201
8.10 Kontinuerlige forbedringer og kvalitet	202
8.11 LEAN	204
8.12 Kostnader knyttet til lagerhold.	208
8.13 Optimal bestillingsmengde	209
8.14 Optimalt bestillingspunkt	212
8.15 En oversikt over viktige uttrykk og begreper i kapitlet	214
Del 2 Bedriftsøkonomiske beslutningsproblemer	217
Kapittel 9 Aktivitetsbasert kalkulasjon (ABC) – begreper og prinsipper . .	218
9.1 ABC – hva er D?	219
9.2 Stegene i en ABC-kalkyle.	221
9.3 Gruppering av kostnader i aktiviteter	222
9.4 Fordeling av kostnader basert på hva som driver dem.	224
9.5 Eksempel på ABC i sykehus.	225
9.6 Kostnadshierarkiet	227
9.7 Kostnader for ledig kapasitet	231
9.8 Eksempel på ABC-kalkyle med ledig kapasitet	232
9.9 Fordeler og ulemper med ABC	235
9.10 Tidsdreven ABC	237
9.11 Oppsummering av de grunnleggende egenskapene	238
9.12 En oversikt over viktige uttrykk og begreper	238

Kapittel 10 Lønnsomhetsanalyser av leverandører, kunder og aktiviteter	
– anvendelse av ABC	240
10.1 Analyse av leverandører og innkjøpsbetingelser	241
10.2 Aktivitetsanalyser	244
10.3 Kundelønnsomhet	246
10.4 Oppsummering av anvendelser av ABC	249
10.5 En oversikt over viktige uttrykk og begreper i kapitlet	250
Kapittel 11 Relevante kostnader og beslutningsproblemer	252
11.1 Relevante kostnader	253
11.2 ABC og relevante kostnader	258
11.3 Differansekostnader	258
11.4 «Kjøre eller produsere selv»-beslutninger	259
11.5 Hvorfor og når velges outsourcing?	264
11.6 Kvalitative forhold	267
11.7 Kalkyler for fortsatt drift / midlertidig nedleggelse	267
11.8 Nedleggelseskalkyler	271
11.9 En oversikt over viktige uttrykk og begreper i kapitlet	275
Kapittel 12 Prissetting	278
12.1 Verdiskapning og kunde verdi	279
12.2 Generelt om pris og kostnader	280
12.3 Prissetting på kort og lang sikt	283
12.4 Markedsbasert pris	284
12.5 Kostnadsbasert prissetting	285
12.6 «Kannibalisering»	287
12.7 Prissetting av engangsordrer	290
12.8 ABC-basert prissetting	292
12.9 Prissetting i tjenesteytende virksomheter	292
12.10 Målpris og målkostnads kalkulasjon	294
12.11 Målsatt pris og redesign av produkter	296
12.12 Kalkulasjon og prising av hoved- og biprodukter	297
12.13 Hvordan bør felles tilvirkningskostnader fordeles og på hvilket tilvirkningsnivå bør produktene selges?	299
12.14 Prissetting og fordeling av de indirekte kostnadene	302
12.15 En oversikt over viktige uttrykk og begreper i kapitlet	303
Del 3 Budsjettssystemet	305
Kapittel 13 Budsjettene	306
13.1 Budsjettets mange formål	307
13.2 De budsjettmessige sammenhenger	309
13.3 Organisering av budsjettarbeidet	314
13.4 En oversikt over viktige uttrykk og begreper i kapitlet	314

Kapittel 14 Fastsettelse av budsjettmål	316
14.1 Målhierarkiet	317
14.2 DuPont-modellen	321
14.3 Andre mål	326
14.4 Veien mot målet	332
14.5 En oversikt over viktige uttrykk og begreper i kapitlet	333
Kapittel 15 Budsjettering av inntekter, kostnader og resultat	334
15.1 Salgsbudsjettet	335
15.2 Periodisering av salgsbudsjettet	336
15.3 Salgsbudsjettering i handelsvirksomheter	340
15.4 Salgsbudsjettering i tjenesteytende virksomheter	340
15.5 Salgets innbetalingsbudsjett og sammenhengen med balansebudsjettet	342
15.6 Kostnadsbudsjettene	343
15.7 Lønnsutbetalingsbudsjettet	348
15.8 Budsjettet for direkte materialer	350
15.9 Utbetalingsbudsjettet for innkjøpene	352
15.10 De indirekte faste kostnader	353
15.11 Mer om kostnadsbudsjettene	356
15.12 Periodisering av de faste kostnadene	358
15.13 Investeringsbudsjettet	359
15.14 Resultatbudsjettet	361
15.15 Mål i resultatbudsjettet	364
15.16 Periodisering av resultatbudsjettet	365
Kapittel 16 Likviditetsbudsjettering	368
16.1 Formålet med likviditetsstyringen	369
16.2 Likviditetsbudsjettering på årsbasis	372
16.3 Kapitalbehovet	375
16.4 Det kortperiodiske likviditetsbudsjettet	376
16.5 Beregning av utbetalingstidspunkter for de øvrige utgifter	379
16.6 Merverdiavgiftsbudsjettet	380
16.7 Likviditetsbudsjettering med utgående balansetall	381
16.8 Det endelige resultatbudsjettet for 20x7	389
16.9 En oversikt over viktige uttrykk og begreper i kapitlet	390
Kapittel 17 Balansebudsjett	392
17.1 Utarbeidelse av balansebudsjettet	393
17.2 Mål i balansebudsjettet	400
17.3 Avsluttende kommentarer til budsjettet	400

Del 4 Desentralisering og prestasjonsmåling	401
Kapittel 18 Ansvarsheter og effektivitet	402
18.1 Ansvarsheter	403
18.2 Internpriser	408
18.3 Metoder for fastsettelse av internpriser	409
18.4 Benchmarking	416
18.5 Benchmarkingprosessen	418
18.6 Avkastningskrav overfor ansvarsheter	420
18.7 Avkastningskrav basert på residualfortjenesten	423
18.8 Kostnadsfordelingens formål	427
18.9 En oversikt over viktige uttrykk og begreper i kapitlet	428
Kapittel 19 Styring, oppfølging og kontroll	430
19.1 Prestasjonsmåling	431
19.2 Strukturering av målerapportene	432
19.3 Likviditetsstyring	438
19.4 Et eksempel på prestasjonsmåling i en handelsvirksomhet	441
19.5 Budsjettrevisjoner	444
19.6 Rullerende budsjetter	445
19.7 Prognoser	446
19.8 Rapportering overfor de ansatte	450
19.9 Miljø og økonomi	450
19.10 Strategisk ledelse og styring blir viktigere	452
19.11 Balansert målstyring	454
19.12 Virksomhetsstyring uten tradisjonelle budsjetter	456
19.13 En oversikt over viktige uttrykk og begreper i kapitlet	460
Appendiks 1	462
Appendiks 2	464
Rentetabeller	465
Litteratur	470
Stikkord	472

Forord

Boken er skrevet for det andre kurset, driftsregnskap og budsjettering, i emnet Økonomistyring i Plan for Bachelor i økonomi og administrasjon. Selv om boken primært henvender seg til studenter, er den velegnet for alle som ønsker å sette seg inn i mange av metodene og verktøyene som benyttes i moderne økonomistyring.

Dosent Morten Helbæk, Høgskolen i Nord-Trøndelag har fra denne utgaven gått inn som medforfatter. Han er siviløkonom (NHH), og dr.ing. (NTH) og har dessuten mange års undervisningserfaring fra Handelshøyskolen i Trondheim (TØH) og fra industriell økonomi ved NTNU.

Progresjonen og kapittelinnholdet i denne 6. utgaven av boken er beholdt, med unntak av at hele avviksanalysen i standardkostregnskapet er flyttet til kapittel 7. Fremstillingen er oppdatert i forhold til ny forskning og praksis, mens faktaopplysninger og case også i stor grad er oppdatert eller nyskrevet, likeså intervjuene med og innleggene fra ulike næringslivsledere. Bruken av Excel i bokens eksempler er økt. Det store bokformatet er beholdt, mens for første gang trykkes boken i fire farger. Vi håper det inspirerer til økt leselyst.

Ellers minner vi om støttematerialet i form av egen arbeidsbok og internettsider inneholdende interaktive spørsmål for hvert kapittel og videoforelesninger fra ulike temaer fra boken. Bruken av Excel i arbeidsboken er også økt.

Vi har nå, som tidligere, fått en del hyggelige tilbakemeldinger fra studenter, både i forbindelse med uklarheter eller kommentarer til deler av teksten. Det er et engasjement som vi forfattere setter pris på.

Vi takker også følgende kollegaer for nyttige og konstruktive tilbakemeldinger i forbindelse med denne revisjonen: Erik Vea, Høgskolen i Lillehammer, Anne Robbestad og Ruth Signe Olsen, Høgskolen Stord-Haugesund, Torstein Dahle, Høgskolen i Bergen, Eivind Arne Fauskanger, Høgskolen Buskerud og Vestfold, Harald Romstad, Høgskolen i Hedmark, Svetlana Dobler, Høgskolen i Ålesund, Lars Håkonsen, Høgskolen i Telemark, Odd Birger Hansen, Høgskolen i Harstad, Helge Hagen, NKS nettstudier og Marie Viken, Høgskolen i Oslo Akershus.

En spesiell takk går til professor Trond Bjørnenak, NHH, som har hatt hovedansvaret for ABC-drøftingen i kapitlene 9 og 10, i tillegg til å være en svært kyndig diskusjonspartner innenfor fagområdet.

Til slutt en hjertelig takk til de mange virksomhetene og enkeltpersoner som har bidratt med innlegg, case, bilder og illustrerende eksempler. Jeg nevner ikke navnene her, siden de er nevnt i teksten. De «krydrer» teksten og bringer dagens utfordringer inn i den teoretiske gjennomgangen.

En stor takk går igjen til Rigmor Rusaanes, Rusaanes Bokproduksjon AS. Hun har som tidligere satt boken og hennes arbeidskapasitet har også denne gangen vært en viktig bidragsyter til at vi kom i mål som planlagt.

Kongsberg/Levanger i juli, 2015

Kjell Gunnar Hoff

Morten Helbæk